

Religion og politik i Uganda frem til Amin-styret

AV HOLGER BERNT HANSEN

Gennem de seneste år har Uganda været et af de lande i Afrika, som hyppigst har tiltrukket sig nyhedsmediernes interesse på grund af de voldsomme og ofte dybt tragiske begivenheder, som her har fundet sted, ikke mindst centreret omkring præsident Idi Amin. Ofte har man kunnet se, at religiøse faktorer er blevet inddraget som et middel til forklaring, og at befolkningens religiøse opdeling er anført som en væsentlig årsag til de mange kriser. Der er derfor god grund til nærmere at diskutere, hvor langt den religiøse faktor kan hjælpe os til en forståelse af udviklingen i Uganda.

Når det er aktuelt at rejse en sådan diskussion netop på nuværende tidspunkt, kan det henføres til tre årsager, der i øvrigt alle tjener til at præsentere problemstillingen i denne artikel. For det første er det her i slutningen af 1970'erne, at man kan fejre hundrede års jubilæet for ankomsten af de første kristne missionærer, hvorved grunden blev lagt til den navnkundige Ugandamission, som siden blev så kendt blandt alle med interesse for kristen mission. I 1877 ankom de første anglikanske missionærer fra Church Missionary Society, tæt fulgt af de katolske «Hvide Fædre» i 1879. Samtidigheden understreger konkurrencemomentet, som siden har været et så karakteristisk element i Ugandas udvikling med stærke politiske konsekvenser, ikke mindst fordi de to nævnte missioner praktisk taget er de eneste, der har virket i Uganda.

For det andet markerede året 1977 det tragiske og meget omtalte drab på den anglikanske kirkes leder, *ærkebiskop Janani Luwum*. Denne begivenhed må nødvendigvis ses som et udslag af og en kulmination på en dybtgående konflikt mellem kirke og stat. Uganda præsenterer sig således netop i disse år som det mest akutte eksempel på kirke-stat problemet i

Afrika. Dette sættes yderligere i relief af den tredje aktuelle årsag. Det fremhæves ofte, hvorledes Idi Amin i væsentlig grad baserer sin magt på sine egne trosfæller, muslimerne, der udgør knap 10 % af befolkningen og fremmer deres interesser på bekostning af de kristne, der udgør 60-65 % af befolkningen. Samtidig er det velkendt, hvorledes Aminstyrets religiøse fundament betyder stærke forbindelseslinier til den arabiske verdens oliepenge. Uganda er således et meget aktuelt eksempel på mødet — for ikke at sige konfrontationen — mellem islam og kristendom i Afrika.

De her nævnte tre årsager til den aktuelle interesse for Uganda har alle det til fælles, at de omhandler forskellige aspekter af problemstillingen omkring forbindelsen mellem religion og politik. Foruden at belyse den religiøse faktors betydning for udviklingen i Uganda vil denne artikel desuden rejse det mere generelle spørgsmål, om Uganda er karakteristisk for resten af Afrika med hensyn til problematikken omkring religion og politik.

Udviklingen i kolonitiden.

Som så ofte når man beskæftiger sig med Afrika, er det nødvendigt at inddrage nogle faktorer fra kolonitiden, som i Ugandas tilfælde i tid næsten falder sammen med den kristne missionsvirksomhed. Det er dog ikke tanken at inddrage det ofte debatterede problem om mission og kolonialisme.¹ Hensigten vil her alene være at fremdrage nogle *politiske virkninger* af den kristne missions tilstedeværelse og aktivitet. Hvor det første problem hyppigt rejser spørgsmålet om placering af skyld og ansvar, vil det i sidstnævnte tilfælde ofte dreje sig om utilsigtede virkninger og ikke-planlagte konsekvenser på det politiske plan, som først træder frem gennem analytikerens retrospektive arbejdsmåde.

Da de to kristne missioner begyndte deres arbejde i det stærke og veletablerede kongedømme *Buganda*, der efterhånden kom til at udgøre den største provins af protektoratet *Uganda*, skete der på grund af interne forhold en art kristen revolution i samfundet, hvorved de nyomvendte Baganda (= befolkningen i Buganda) etablerede sig som den absolut dominerende politiske gruppe, hvem alle ledende embeder tilfaldt. Dette betød samtidig, at den konfessionelle opdeling i protestanter og katolikker

¹ En nærmere præsentation af denne problemstilling findes hos Thomas M. Børhaug: «Nye perspektiver på kristen misjon i afrikansk historie» i *Norsk Tidsskrift for Misjon* 31, 4, 1977, p. 241 ff.

uundgåeligt fik store politiske konsekvenser. Der dannede sig to politisk-religiøse partier, der i skarp konkurrence med hinanden kæmpede om den politiske magt.

Resultatet blev, at den kristne opdeling — med et fagligt udtryk — blev det væsentlige stratificerende princip i samfundet, og at alle goder, det vil især sige høvdingeposter og siden jorden, blev fordelt gennem den mekanisme, som de to religiøst-politiske partier udgjorde. Trods alle forsøg på det modsatte måtte kolonimagten acceptere, at de politiske embeder blev fordelt på religiøst grundlag, og den måtte også acceptere, at dette system bredte sig til andre dele af protektoratet, der i struktur mindede om Uganda. Religion og politik blev således uvægerligt vævet sammen på et tidligt tidspunkt.²

Denne sammenhæng blev yderligere cementeret og udbygget gennem de to missioners virke på *uddannelsesområdet*. Begge startede rivaliserende skolesystemer, men med en noget forskellig målsætning, hvor den protestantiske mission klart sigtede på at opfylde koloniadministrationens behov for uddannede folk og derved skabte en elite, som kunne udgøre *den herskende klasse*, havde katolikkerne i højere grad interessen rettet mod den brede landbefolkning, idet det primært gjaldt om at sikre den et vist minimum af læse- og skrivefærdighed.³ Konsekvensen blev, at den katolske befolkningsgruppe følte sig underrepræsenteret og underprivilegeret i forhold til protestanterne trods overvægt i antal, og det i forvejen eksisterende konfessionelle modsætningsforhold blev kolonitiden igennem udbygget med sociale og politiske forskelle, der var åbenlyst konstaterbare.

Oprettelsen af et skolesystem på kristen basis fik også vidtrækkende konsekvenser for *den muslimske befolkningsgruppe*. Den indtog automatisk en negativ holdning til uddannelse, der blev betragtet som et vestligt-kristent fænomen. Muslimerne fik således et stort uddannelsesmæssigt efterslæb, der reelt hindrede dem i at få del i de nye muligheder, som kolonitiden trods alt åbnede for, og de kom til at føle sig som en distanceret og underprivilegeret gruppe.

² Dette og de følgende punkter om udviklingen i kolonitiden indgår i en kommende afhandling om mission, kirke og stat i det koloniale Uganda.

³ Denne forskel mellem den katolske og protestantiske uddannelsespolitik i Afrika trænger til en grundigere udforskning. Det ovenfor anførte fremgår af mine egne forskningsresultater, og de bekræftes af tilsvarende undersøgelser fra nabostaten Rwanda, se Ian Linden: *Church and Revolution in Rwanda*, Manchester 1977, p. 75 f. Jvf. også med hensyn til katolsk uddannelsespolitik J.M. Waliggo: *The Chatholic Church in the Buddu Province of Buganda*, 1976 (unpubl. Ph. D. thesis, Chambridge University), passim.

Man får således et samfund med tre stærkt markerede religiøst-politiske grupperinger, der igen dækker over en vis social ulighed. Samtidig er det væsentligt at hæfte sig ved, at disse tre grupperinger går på tværs af de etniske opdelinger. Ikke mindst de to kirker med deres centraliserede organisation kan tjene til at svække de etniske grænser og således virke nationalt integrerende på den kunstige, koloniale enhed, protektoratet Uganda.

Denne integrerende tendens svækkes imidlertid af en anden side af missionernes arbejdsmåde. To punkter skal her trækkes frem som særligt væsentlige. For det første skal nævnes *sprogpolitikken*, hvor specielt den anglikanske mission, ofte efter afrikansk pres, gav de lokale afrikanske sprog en meget høj prioritet. Dette kom især til udtryk inden for skolesystemet, hvor lokalsproget blev anvendt i grundskolen, og yderligere såvel i gudstjenesten som ved bibeloversættelser. Der er ofte — med rette — talt om missionens store kulturelle indsats gennem brugen af de lokale sprog, men denne politik havde samtidig den effekt, at den var medvirkende til en bevidstgørelse om det etniske tilhørsforhold og en heraf følgende forstærkning af de eksisterende etniske grupper⁴. Denne tendens blev yderligere understøttet gennem det andet punkt fra missionernes arbejdsmåde, som skal fremdrages, *den organisatoriske opbygning*. Atter her tog den protestantiske mission tæten, idet den i opbygningen af kirken nøje fulgte kolonimagtens administrative inddeling, der igen var baseret på de etniske skillelinier. Missionen var således konkret med til at skabe etniske grupper, ofte kaldet stammer, og med til at fremelske en etnisk bevidsthed. Den grundlæggende betydning af denne tendens i missionens arbejdsmåde har siden vist sig, da kirken i 1960'erne og 1970'erne skulle afrikaniseres gennem indsættelse af afrikanske biskopper. Alle betydelige etniske grupper udgør efterhånden et særskilt stift, og det etniske tilhørsforhold er i alle tilfælde respekteret ved valg af de nye biskopper. Samtidig har konflikten inden for kirken vist sig at følge etniske linier ved valg af kirkens øverste leder, ærkebiskoppen. Konflikten har ikke mindst været stærk mellem Buganda og resten af landet, så stærk, at den på et tidspunkt truede med at sprænge kirken.

Når man for Ugandas vedkommende sammenfatter de politiske virkninger af den kristne missionsvirksomhed i kolonitiden, udkrystalliserer der sig to ikke-forenelige tendenser. For det første skaber opdelingen i katolikker og protestanter plus muslimer tre politiske grupper med hver de-

⁴ En karakteristisk konsekvens af denne politik kan aflæses af det forhold, at Uganda's radio omkring uafhængigheden i 1962 sendte på 18 afrikanske sprog.

res sociale særpræg og et indbyrdes modsætningsforhold. Hvad der er religion og politik i denne opdeling, lader sig vanskeligt afgøre. Fælles er imidlertid, at disse tre grupper spænder over hele nationen. For det andet er missionsaktiviteten med til at fremkalde og cementere etniske grupper, der igen virker som politiske enheder.

Dette viser sig med al tydelighed i Ugandas uafhængighedsforfatning, der fastholder landet som en forbundsstat baseret på den etniske opdeling. Disse to modsatvirkende tendenser gør det klart, at de kristne kirker — og for den sags skyld også islam — ved overgangen til den politiske uafhængighed er fanget i og en del af et alvorligt dilemma mellem et centraliseret mønster, der virker integrerende på staten, og et decentraliseret mønster, der gennem fastholden ved det etniske princip virker disintegrerende på staten. Missionsaktiviteten har været en stærkt medvirkende årsag til fremkomsten af dette dilemma både for stat og kirke, og udviklingen i kolonitiden har samtidig formet sig således, at der er en nødvendig sammenhæng mellem religion og politik i den forstand, at den religiøse opdeling svarer til en politisk opdeling, og at kirke og stat er så tæt forbundne kar, at kirkens handlinger ikke kan være politisk neutrale. Kirken kan ikke handle i et politisk tomrum, men kommer nødvendigvis til at spille en politisk rolle, uanset om det er tilsigtet eller ej.

Uafhængighedens første fase: udvikling af et étpartisystem.

At den religiøse opdeling var en afgørende politisk faktor, viste sig allerede ved opnåelsen af uafhængigheden i 1962. Forskellen mellem de to største nationalistiske partier var, om ikke udelukkende, så for en væsentlig del baseret på delingen mellem katolikker og protestanter. I den politiske agitation blev der slået stærkt på dette moment, idet det for katolikkerne gjaldt om at ændre fortidens skævhed og opnå ligestilling, mens det for protestanterne drejede sig om at fastholde deres lederposition. Disse politiske opgør, specielt om ledelsen af centralregeringen, foregik nok på landsplan, men karakteristisk for Uganda som forbundsstat blev det især, at hovedparten af den politiske aktivitet foregik på distriktsplan, d.v.s. inden for de etnisk definerede enheder. Her på lokalt plan skulle de væsentligste goder fordeles, og det viste sig tydeligt, at de religiøst-sociale modsætninger virkede inden for de etnisk definerede grænser og kunne rummes herindenfor. Den etniske faktor er således den primære og overordnet den religiøse faktor. De to religiøst afledede partier blev aldrig til egentlige landsdækkende organisationer, men snarere koalitioner af lokale interesser. Den kristne opdeling og de sociale forskelle, som den dækkede

over, formåede ikke at bryde det etniske princip, hvilket kan forklares ved, at kirkerne selv var en del af det etniske mønster.⁵

Med dette som udgangspunkt kan det ikke undre, at Ugandas første premierminister — og siden præsident - *Milton Obote* så det som sin opgave politisk at neutralisere såvel den etniske som den religiøse faktor. Vanskeligheden var blot, at de var så tæt sammenvævede, hvilket også i en kortfattet fremstilling gør det vanskeligt at identificere den religiøse faktors betydning.

I etnisk henseende præsenterede Buganda langt det alvorligste problem. Da Buganda i 1966 var tæt på at kræve fuld selvstændighed, satte Obote hæren ind under Idi Amin's ledelse og opløste det gamle kongedømme med alle dets traditionelle institutioner. Dette skridt blev efterfulgt af en forfatningsændring, hvorved forbundsstrukturen med særrettigheder til de forskellige etniske grupper blev ophævet. Al politisk aktivitet skulle nu foregå på landsplan og ikke kanaliseres gennem etniske grupper. Obote's skridt lykkedes imidlertid langt fra. For at gennemføre sin politik måtte han støtte sig til hæren, som i sin sammensætning klart var domineret af hans egne stammefæller fra nord. Hertil kommer, at han for at sikre sin magtposition i en overgangsperiode måtte forlade sig på sine egne folk fra nord. I realiteten betød det, at Obote et langt stykke måtte benytte sig af etniske midler for at neutralisere den etniske faktor, og det svækkede i høj grad hans troværdighed. Han formåede således ikke at bryde den etniske cirkel, som til stadighed havde karakteriseret Ugandas politiske arena.

Uundgåeligt fik Obote's politik følger på det religiøse felt og især inden for den protestantiske kirke. I første række søgte Buganda inden for kirkens rammer at fastholde den position, som man havde mistet på det politiske plan. Kirken blev således en primær valplads for etniske opgør. Hertil kommer, at alle handlinger inden for kirkens rammer uundgåeligt blev tolket i etniske kategorier. Ærkebiskoppen blev beskyldt for at gå Obote's ærinde og føre en anti-Buganda politik — og Amin anslog efter sin magtovertagelse samme tone, da han anklagede ærkebiskoppen for at have været mest interesseret i at forkynde evangeliet i overensstemmelse med Sankt Obote! Det kom derfor ikke overraskende, da Baganda endte med at forlange deres egen kirkelige provins med deres egen ærkebiskop. Hvad Buganda havde tabt på det politiske plan, søgte man at vinde på det kir-

⁵ Spørgsmålet om etnicitet og dennes relation til religion er et hovedtema i min bog: *«Ethnicity and Military Rule in Uganda»*, udg. af Nordiska Afrikainstitutet, Uppsala, 1977. Om Obote-perioden se specielt kap. 7.

kelige felt. De to områder er således tæt sammenvævede, og det understreges yderligere af, at en sådan handling fra Buganda's side ville have klare politiske konsekvenser. Dette blev klart erkendt af Idi Amin som nytiltrådt præsident. Skønt selv muslim greb han ind og havde sin væsentlige andel i, at den protestantiske kirke ikke blev splittet langs etniske linier. Modsætningerne bestod, men kunne rummes inden for kirkens rammer, og som det fremgår nedenfor, bidrog Amin's almindelige religionspolitik i høj grad hertil.⁶

Når det gælder Obote's bestræbelser for at neutralisere den religiøse faktor som et betydningsfuldt politisk element, skal opmærksomheden koncentrereres om to forhold. For det første søgte Obote at nå frem til et étpartsystem og således ophæve partiopdelingen på konfessionelt grundlag. Da dette ikke lykkedes ad frivillighedens vej, nedlagde han forbud mod oppositionspartiet, der for en væsentlig del havde katolsk støtte. Dette skridt fulgtes af en lovgivning, der konstituerede Uganda som en étpartistat. På denne måde svækkedes muligheden for, at de religiøse forskelle kunne give sig et institutionaliseret udtryk, men det udelukkede ikke, at den religiøse faktor på anden måde kunne vise sig politisk betydningsfuld.

Dette kommer til udtryk i forbindelse med et andet hovedpunkt i Obote's politik. Han tilstræbte at basere sin politik på en bestemt samfundsopfattelse og en klart udformet ideologi, følgende mønsteret fra Tanzania. Karakteristisk for dette politiske program er udtryk som «a move to the left» og «The Common Man's Charter», hvilket samtidig indicerer, at Obote lægger sig nært op ad en socialistisk ideologi. Her fik den religiøse faktor en væsentlig betydning, om end på en anden måde end tidligere set. Protestanten Obote trådte i baggrunden, mens socialisten Obote og hans socialistiske program blev opfattet som atheistisk og ligefrem negativ over for religion. Den religiøse opdeling blev nok reduceret i betydning, når det gælder partiopdelingen, men den kristne overbevisning gjorde sig gældende i forbindelse med vurderingen af og holdningen til et politisk program.

I videre forstand rejser det problemet om, hvorledes kirkerne skulle forholde sig til et étparti-styre. Det ligger i sagens natur, at den katolske kirke uanset det ideologiske aspekt indtog den mest kritiske holdning. Årtiers mistænksomhed over for protestantisk dominans kunne ikke udviskes med ét slag. Til forskel herfra forholdt protestanterne sig afventende og indtog en yderst forsigtig holdning, ofte begrundet i angst for at blive beskyldt

⁶ Jvf. hertil Akiiki B. Mujaju: «The Political Crisis of Church Institutions in Uganda» i *African Affairs* 75, 298, 1976.

for atter engang at blande sig i politik. Det er denne forsigtige holdning, som overnævnte udtalelse af Amin om ærkebiskoppen sigter til.

Udviklingen af Obote's étparti-system fik dog én væsentlig konsekvens på det religiøse felt. Stillet over for Obote's politiske program blev det klart for katolikker og protestanter, at de havde væsentlige fælles interesser, der kunne slå bro over årtiers modsætning og rivalisering. Denne udsonende tendens blev yderligere understreget af parallelle økumeniske bestræbelser. Det vedvarende resultat af uafhængighedsperiodens første fase bliver derfor, at politiske interessemodsatninger ikke mere i Uganda vil markere sig langs konfessionelle skillelinier. Den epoke, der går helt tilbage til missionernes første komme, er endelig afsluttet.

Uafhængighedens anden fase: udvikling af et militærdiktatur.

Udviklingen hen imod et militærdiktatur tog sin begyndelse ved hærens magtovertagelse gennem et kup i januar 1971. Trods denne markante ændring på det politiske felt kan Amin-styret efter 7 år ved magten alligevel bedst karakteriseres gennem brug af de to faktorer, som har været fremtrædende i den hidtidige skildring af Uganda: den etniske og den religiøse faktor.⁷ Hvad den første angår, har Amin fra første færd trods alle forsikringer om det modsatte bevæget sig inden for et etnisk mønster og anvendt etniske midler for at fastholde magten. Det har især vist sig gennem de hyppige og blodige udrensninger af Obote's stammefæller inden for hæren (Acholi og Langi) og gennem overgreb mod den civile befolkning, hvoraf mange er gået i landflygtighed. Tilsvarende har Amin mere og mere åbenlyst baseret sin magt på sin egen snævre, etniske gruppe (Kakwa og Nubië) med rod i det nordvestlige hjørne af Uganda. Dette fremgår især af, at rekrutteringen til hæren efter de mange udrensninger væsentligst foregår herfra, og at de ledende poster såvel inden for hæren som i samfundet i øvrigt fordeles blandt denne gruppe.

Nøjagtigt det samme gør sig gældende med hensyn til favorisering af den muslimske befolkningsgruppe. Det bemærkelsesværdige ved Amin-styret i forhold til det tidligere er imidlertid, at dets basis i befolkningen er så indsnævret, at den etniske og religiøse gruppe bag regimet næsten er sammenfaldende og identiske. Dette forstærkes yderligere af, at det i begge henseender drejer sig om grupper, der tidligere følte sig udelukkede og underprivilegerede. Som tidligere nævnt gælder det for muslimerne, og det gælder i lige så høj grad for befolkningen i det nordvestlige Uganda.

⁷ Anvendelsen af disse faktorer er nærmere udviklet og begrundet i Holger Bernt Hansen, op.cit. kap. 10.

Nu er de gennem Amin og hæren rykket ind til magtens center, hvor goderne fordeles. Dette forhold bidrager også til at forklare, hvorfor Amin-styret kan overleve trods modstand fra den store gruppe, som de kristne udgør. Amin's stamme- og trosfæller slutter op om ham, fordi det er den sikreste mulighed for at opnå en bedre lod, vel nok kombineret med det negative element, der hedder frygten for alternativet ved et muligt magtskifte.

Amin-styrets basis udgøres således af en gruppe, der hidtil har haft en marginal placering i den politiske og økonomiske udvikling. Sammenholdt med fortiden er det mest karakteristiske ved denne situation, at korrelationen mellem vestlig-kristen uddannelse og politisk magt er brudt — et mønster, som ellers har været karakteristisk for det meste af tropisk Afrika.⁸ I Uganda har dette skifte imidlertid fået en meget voldelig udformning. Der har i de senere år næsten været tale om heksejagt på og forfølgelse af de uddannede, der helt overvejende er kristne, udgået fra de kristne skoler. Dette blev klart udtrykt i det skæbnsvangre brev, som ærkebiskop Luwum og de øvrige biskopper sendte til præsident Amin den 10. februar 1977:

«Der foregår også en krig mod folk med uddannelse. Mange af vore folk tvinges til at flygte fra landet på trods af, hvad landet har betalt for at uddanne dem. Dette 'brain drain' og den ledsagende frygt og mistillid gør udvikling, fremskridt og stabilitet næsten umulig».⁹

Hermed er peget på nogle klare konsekvenser af Amin-styrets etniske og religiøse basis. Imidlertid ligger der også en egentlig religionspolitik bag styrets handlinger, som med nødvendighed fører frem til en konfrontation mellem muslimer og kristne. Igen taler ærkebiskoppens brev sit meget tydelige sprog:

«Mens det er almindeligt i Uganda for medlemmer af den samme familie at tilhøre forskellige religiøse organisationer, så er der en stigende fornemmelse af, at én særlig religiøs organisation bliver favoriseret mere end nogen anden. Det går endda så vidt, at i nogle dele af Uganda bruger medlemmer af Islam, som sidder på ledende poster, deres position til at tvinge kristne til at blive muslimer».¹⁰

⁸ Det betydningsfulde i denne ændring er især fremført af Ali A. Mazrui: «The Lumpen Proletariat and the Lumpen Militariat: African Soldiers as a New Political Class» i *Political Studies* 21, 1, 1973.

⁹ Brevet er i sin helhed trykt i det engelske søndagsblad *The Observer*, 20. februar 1977.

¹⁰ Ærkebiskoppens og de øvrige biskoppers brev til Amin lægges her til grund for en skildring af opgøret mellem islam og kristendom. Der er tale om et meget markant dokument, som til sin tid afgjort vil finde en plads i Uganda's kirkehistorie, men det fortjener at blive kendt uden for Uganda.

Der kan ikke herske tvivl om, at der her hentydes til personer inden for hæren. Lige så klart er det, at der fra Amin-styrets side bevidst er tale om en *islamiseringspolitik*. Hermed er grunden lagt til en konfrontation med den kristne befolkningsgruppe. Denne konfrontation accentueres yderligere på det institutionelle plan. Det er et meget afgørende træk ved Uganda under militærstyre, at ved siden af hæren er de to kristne kirker de eneste organisationer, der fungerer på landsbasis. De politiske partier er ophævet, og fagforeninger fungerer ikke. Kun kirkerne virker med et apparat, der muliggør kontakt med hele landet. Dette forhold placerer de to kirker i en rivaliserende position til hæren, set fra magthaverens synspunkt, og det placerer med nødvendighed kirken i en politisk rolle både i befolkningens og i styrets øjne. Det giver stat — kirke problemet i Uganda en særlig udformning, der indtil videre har kulmineret med drabet på ærkebiskop Luwum.

Konfrontationen mellem kirke og stat.

Det første markante udtryk for kirkernes politiske rolle kom i forbindelse med asiaternes udvisning af Uganda i august 1972. Begge kirker udtrykte kritik af den inhumane behandling, som denne befolkningsgruppe fik. Amin's svar kom i form af en tiltagende kritik af de tilstedeværende missionærer, der betegnedes som en sikkerhedsrisiko for landet. Adskillige blev udvist, hvilket især ramte den katolske kirke, som havde langt det største antal missionærer. I det hele taget har den katolske kirke i Amin's øjne udgjort langt den stærkeste faktor på grund af sin centraliserede opbygning og medlemmernes stærke politiske bevidsthed, hvilket tidligere var kommet til udtryk gennem oppositionspartiet i Obote-perioden. Det er derfor heller ikke tilfældigt, at blandt de ledende katolikker, som er forsvundet eller dræbt, er præsidenten for højesteret, der tidligere var leder af dette parti. At også lægfolk har forstået den katolske kirkes udsatte position, understreges af, at grupper ved flere lejligheder har holdt vagt ved ærkebiskoppens hus.

I de første år af Amin-styrets eksistens var den anglikanske kirke mindre udsat for overgreb, hvilket til dels hænger sammen med, at den i lighed med situationen under Obote-perioden anlagde en forsigtig kurs og markerede sig langt mindre end den katolske kirke. Fælles for begge kirker var det imidlertid, at jo mere Amin-regimets overgreb tog til og jo stærkere befolkningen mærkede den manglende respekt for basale menneskelige rettigheder, jo mere blev kirkerne udtryk for og samlingssted for utilfredshed og modstand mod militærstyret. I stedet for faneflugt til muslimernes

kreds er de kristne sluttet op om kirkerne og er så at sige blevet bevidstgjort om deres religiøse tilhørsforhold. Det har vist sig gennem ekstraordinær stor tilslutning til gudstjenesterne og ikke mindst gennem den meget store deltagelse i konfirmationsundervisningen. At Amin-styret har været klar over denne udvikling og har søgt at tage sine forholdsregler, kan bl.a. aflæses af, at de kristne, der stadig findes inden for hæren, i december 1976 fik forbud mod at deltage i julegudstjenester.¹¹

Når situationen i begyndelsen af 1977 tilspidsedes så stærkt for den anglikanske kirke, skyldtes det især to forhold. For det første var der planlagt meget store festligheder til slutningen af året i anledning af 100 års jubilæet for de første anglikanske missionærers ankomst. Uundgåeligt ville en sådan begivenhed bevirke en indre styrkelse af de kristne og samtidig være en manifestering af deres opposition mod styret. Regimet var helt på det rene med den politiske effekt af 100 års jubilæet og søgte derfor at lægge alle mulige hindringer i vejen for dets afholdelse, således som det direkte udtrykkes i ærkebiskoppens brev af 10. februar 1977.

For det andet blev det mere og mere nødvendigt, at den kirkelige ledelse, biskopperne, virkede som talerør for de kristne og åbent trådte op mod styret i protest mod de grove overgreb mod civilbefolkningen, som forekom, mod undergravning af retssikkerheden og mod bruddene på alle menneskelige rettigheder. Kirken kunne ikke forholde sig tavs, hvis den skulle bevare sin troværdighed i menigmands øjne. Den direkte anledning kom, da ærkebiskoppen og en anden biskop blev genstand for beskyldninger om sammensværgelse mod styret. Da blev der talt stærkt i form af ovennævnte brev af 10. februar.

«Det gevær, hvis munding blev presset mod ærkebiskoppens mave, det gevær, der blev brugt til at ransage biskoppens hus i Bukedi stift, er et gevær rettet mod enhver kristen i kirken ...»

En sådan manifestation af en selvstændig holdning og af opposition og kritik kunne Amin-styret ikke tolerere. Ærkebiskop Luwum blev anklaget for sammensværgelse og dræbt under omstændigheder, som gav anledning til stor international protest, men som ikke er så forskellig fra den måde, hvorpå tusinder af hans landsmænd er forsvundet. Også andre biskopper var i stor fare, men det lykkedes dem at undslippe. Resultatet er, at i dag befinder ca. halvdelen af Uganda's 16 anglikanske biskopper sig i landflygtighed. Yderligere er overgrebene mod begge kirker fortsat indtil den dag i dag.

¹¹ Personlig kommunikation, jvf. også BBC World Service 18. februar 1977.

En ny ærkebiskop er blevet valgt, og begge kirker styrer efter de tragiske begivenheder i februar 1977 en yderst forsigtig kurs, hvorfor det forestående 100 års jubilæum for de katolske missionærers komme næppe vil blive markeret særlig stærkt. Tiden er ikke til de store manifestationer, dertil er omkostningerne for store. Men kirkernes politiske rolle er uændret i den forstand, at de virker som tilflugtssted under den almindelige usikkerhed og som et tavst, defensivt udtryk for modstand. Janani Lumum's død som et offer for spændingen mellem kirke og stat har givet kirken en troværdighed, der rækker ud over det nuværende regimes levetid, og som gør direkte handlinger mindre nødvendige.

Uganda og det øvrige Afrika.

Uganda tjener som et eksempel på, hvorledes en religiøs opdeling af befolkningen forstærket af sociale faktorer næsten bliver identisk med en politisk opdeling, således at et religiøst tilhørsforhold får politiske virkninger eller bliver bestemmende for en politisk stillingtagen. Religion og politik ligger som to områder så tæt på hinanden eller overlapper ligefrem i en sådan grad, at handlinger på det ene område nødvendigvis får virkninger på det andet. Religion er ikke en politisk neutral faktor, men noget en politisk ledelse nødvendigvis må forholde sig til. I visse situationer bliver spændingen så stærk, at det kommer til en konflikt mellem stat og kirke.

Nogle af de punkter, som er berørt i denne artikel, kan også genfindes i forskellige udformninger i andre afrikanske stater. Dette leder videre til at rejse spørgsmålet, hvor repræsentativ Uganda kan siges at være for det øvrige Afrika med hensyn til religion og politik. Det skal straks understreges, at dette spørgsmål rejses med en fuld erkendelse af, at det på dette som på andre felter, når det gælder Afrika, i disse år er overordentlig vanskeligt at generalisere. Det er langt lettere at pege på særegne lokale forudsætninger og den brogede mangfoldighed i udviklingsmønstret end at fremdrage en fællesnævner. Alene på grundlag af ovenstående fremstilling vil det være muligt specielt for Uganda at fremhæve, at man næppe andre steder kan finde, at den religiøse opdeling af befolkningen er så nøje sammenfaldende med en social og politisk opdeling. Dette bevirker, at netop den religiøse faktor bliver så central til forståelse af udviklingen.

Også på to andre områder er det nærliggende at pege på det for Uganda særegne. For det første møder man næppe andre steder i den grad samspillet, ja næsten dialektikken, mellem den etniske og den religiøse faktor. Den kristne kirke er på en gang en del af det etniske mønster og udgør samtidig en kraft, der kan bryde dette mønster. I den hidtidige udvikling har den etniske faktor afgjort vist sig som den stærkeste, men kir-

kens politiske funktion under Amin-styret kunne lede til den hypotese, at billedet var ved at skifte. Det er dog et stort spørgsmål, om de to kirker, når den aktuelle situations stærke pres er borte, virkelig kan have en så centraliserende virkning. Meget tyder på, at Amin's politik tjener til at virke konserverende på de etniske grupper ved så at sige at sætte dem i køleskab en tid, men at de under ændrede forhold stadig vil være en væsentlig del af det politiske mønster.

For det andet er der hele islamiseringspolitikken. Denne drejer sig ikke blot om at udligne fortidens skævheder og skabe lige vilkår for de 10 % muslimer, ej heller indskrænker den sig til at favorisere muslimer på andres bekostning og gøre det tiltrækkende at tilhøre islam. Denne politik har en anti-kristen brod med sigte på at reducere de kristnes antal og gøre Uganda til en islamitisk stat. I den henseende adskiller Uganda sig klart fra andre afrikanske stater med en lignende religiøs sammensætning.

Dette sidste punkt leder dog videre til at fremhæve, at det også er muligt ud fra erfaringerne i Uganda at fremhæve nogle punkter med relevans for det øvrige Afrika. Karakteristisk er det imidlertid, at Uganda-situationen mere hjælper til at rejse nogle problemer af generel værdi fremfor at give nogle typiske løsninger. I sidste henseende må Amin-regimet nok betegnes som helt ekstraordinært.

Blandt de centrale problemer, som Uganda hjælper til at rejse, skal her nævnes tre. For det første peges der på relationen mellem kristendom og islam. Den stærke konfrontation genfindes ikke så stærkt andre steder, men forholdet mellem de to religioner er af stor aktualitet. Dette skyldes ikke mindst, at islam nu begynder at få den støtte udefra, som kristendommen gennem årtier har modtaget. Støtte til pilgrimsrejser, til moskeer og til islamitiske kulturcentre fra arabiske oliestater er ved at blive et almindeligt fænomen. Yderligere har den arabiske verdens ændrede politiske stilling givet islam en prestige, som den ikke tidligere har haft i Afrika. Det religiøse verdensbillede i Afrika er i høj grad blevet ændret siden kolonitiden.

For det andet illustrerer erfaringerne fra Uganda med styrke det problem, hvorledes kirken skal forholde sig til étpartsystemer og især til den styreform, som er blevet så udbredt i Afrika, militærstyret. Under begge styreformer udgør kirken ofte den stærkeste og undertiden eneste alternative organisation med landsdækkende basis. I en étparti-stat kan kirken ligefrem blive en rivaliserende institution, således at den med nødvendighed må definere sin egen rolle inden for staten. Konkret betyder det, at kirken må afgøre, i hvor høj grad den vil samarbejde og støtte regeringens 5 års planer og hele udviklingsstrategi. Zaire og Tanzania tjener hver for

sig som eksempler på denne situation i en étparti-stat. Langt mere pinefuldt er det, hvor langt en kirke skal gå i tilpasning og tavshed over for et militærstyre, der udvikler sig i totalitær retning med manglende respekt for elementære menneskelige rettigheder.

Endelig for det tredje skal det nævnes, at Uganda viser, hvor kort afstanden mellem religion og politik kan være i en afrikansk situation i den dobbelte forstand, at religion er et nærliggende politisk udtryksmiddel, og at religiøse grupperinger let kommer til at virke som politiske grupperinger. Dette problem genfindes i varierende former og med forskellig styrke i de fleste afrikanske stater. Ud over dette generelle udsagn er en nøjere konkretisering næppe mulig på nuværende tidspunkt.

Derimod kan der være grund til som en sammenfatning af de her rejste tre problemkomplekser at give problemet religion-politik en mere konkret udformning. Efter erfaringerne fra Uganda bliver det klart, at kirke-stat problemet ikke, som det ofte er tilfældet i en europæisk sammenhæng, dækker alle aspekter af forbindelsen mellem religion og politik. Man kan udmærket have religion som en væsentlig politisk faktor, uden at dette nødvendigvis giver sig udslag i en konfrontation mellem kirke og stat. Dette *institutionelle aspekt* skal derfor suppleres med to andre. I første række skal nævnes det *sociologiske aspekt*, hvorved menes, at der i et samfund findes forskellige religiøse grupper, der ofte vil have hver deres sociale karakteristika. Deres eksistens vil ofte give sig politiske udslag, og der vil fra politisk hold blive appelleret specielt til sådanne grupper. Disse gruppers indbyrdes forhold og rivalisering vil således blive en væsentlig politisk faktor. Hertil kommer for det tredje det *ideologiske aspekt*, som er det vanskeligste at identificere, og som næppe er berørt i den her givne skildring af Uganda. Det drejer sig om spørgsmålet, hvorvidt en bestemt religion inspirerer til eller ligefrem er årsag til en bestemt politisk holdning. Som eksempel kan nævnes, at islam efter sit indhold skulle fremme en accept af et totalitært styre, eller at den traditionelle afrikanske religion skulle være en væsentlig årsag til den nære forbindelse mellem religion og politik.¹²

Dette sidste, meget kontroversielle punkt skal ikke drøftes yderligere. Erfaringerne fra Uganda skal blot munde ud i et forslag om, at når man behandler problemet om religion og politik vil det være frugtbart at være

¹² Den problematik, at en bestemt religion efter sit indhold leder frem til bestemte holdninger af politisk-økonomisk art, blev først formuleret af den tyske sociolog Max Weber. I en islamitisk-afrikansk sammenhæng er problemet blevet drøftet af Ali A. Mazrui: «Islam, Political Leadership and Economic Radicalism in Afrika» i *Comparative Studies in Society and History* IX, 1966/67.

mere præcis i sin problemformulering og specielt at foretage en distinktion mellem de her tre nævnte aspekter. De er naturligvis sammenhængende og overlappende, men i en analyse vil det være nyttigt at rejse alle tre spørgsmål for at præcisere religionens politiske funktion.